

SOCIOEKONOMSKI POLOŽAJ IN PREŽIVETVENE STRATEGIJE SLOVENSКИH SAMOZAPOSLENIH V KULTURI

IRENA OGRAJENŠEK¹

POVZETEK: V empirični študiji, izvedeni v zadnji tretjini leta 2012 in ponovljeni v prvi tretjini leta 2018, smo analizirali položaj samozaposlenih v kulturi v Sloveniji. Poseben poudarek smo namenili preučevanju socioekonomskega položaja samozaposlenih, njihovih preživetvenih strategij ter vpliva vsakdanjega boja za ljubi kruhek na ustvarjalnost. V pričujočem prispevku povzemamo rezultate analize podatkov, ki smo jih pridobili s pomočjo strukturiranih spletnih intervjujev ter polstrukturiranih osebnih intervjujev. Iz rezultatov izhaja, da aktualni način državne podpore samozaposlenih v kulturi ni ustrezen. Izboljšave so potrebne predvsem v smeri priznavanja večjih socialnih pravic, upoštevanja specifik statusa in posebnih pogojev dela samozaposlenih v kulturi ter v smeri prevrednotenja kriterijev umetniške vrhunskosti.

Ključne besede: samozaposleni v kulturi, socioekonomski položaj, preživetvene strategije, kvalitativna raziskava, intervju

1 UVOD

Osnovni cilji kulturne politike se nanašajo na spodbujanje kulturne produkcije nad raven, ki jo zahteva tržno povpraševanje, saj je treba z njo zadovoljiti tudi javne potrebe (Ograjenšek, Perviz in Lavrač, 2012). Vprašanje preživetja umetnikov je predmet socialne politike, medtem ko je motiv kulturne politike, da preživetje umetnikov zagotavlja zaradi njihove kulturne produkcije. Dodatni cilji kulturne politike se lahko nanašajo na spodbujanje povpraševanja po kulturnih dobrinah prek meja, ki jih postavljajo trenutna razdelitev dohodka, informiranost in poselitve – gre za vprašanje zagotavljanja dostopnosti kulturnih dobrin.

Eden od ustaljenih načinov za povečanje kulturne ponudbe v Sloveniji je omogočanje preživetja samozaposlenih v kulturi. Trenutno lahko status samozaposlenega v kulturi v naši državi pridobi fizična oseba, ki samostojno opravlja specializiran poklic s področja kulture kot edini ali glavni poklic in je registrirana v posebnem razvidu pri ministrstvu, pristojnem za kulturo. Izpolnjevati mora vrsto zakonsko določenih pogojev, opredeljenih v Zakonu o uresničevanju javnega interesa za kulturo (ZUJIK) ter v Uredbi o samozaposlenih v kulturi.

¹ Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana, Slovenija, e-pošta: irena.ograjensek@ef.uni-lj.si

Raziskovalna skupina Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, ki smo jo sestavljali prof. dr. Irena Ograjenšek, Lejla Perviz, mag. posl. ved, in prof. dr. Ivo Lavrač, je v sodelovanju z raziskovalci s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v zadnji tretjini leta 2012 izvedla raziskavo z naslovom "Socialni položaj samozaposlenih v kulturi in predlogi za njegovo izboljšanje s poudarkom na temi preživetvene strategije na področju vizualnih umetnosti". Izvedbo raziskave je financiralo Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport RS.

V pričajučem prispevku povzemamo rezultate analize podatkov, ki smo jih pridobili s pomočjo strukturiranih spletnih ter polstrukturiranih osebnih intervjujev v letu 2012 ter jih s strukturiranimi spletnimi in polstrukturiranimi osebnimi intervjuji ponovno validirali v letu 2018.

2 METODOLOGIJA

V prvotni, v letu 2012, izvedeni raziskavi smo uporabili pester nabor raziskovalnih metod: netnografsko analizo, strukturirane spletne intervjuje, polstrukturirane osebne intervjuje in spletno anketo. Vsebina celotne raziskave je pregledno predstavljena v članku avtoric Ograjenšek in Perviz (2015), rezultati netnografske analize s številnimi raziskovalnimi vinjetami pa so zajeti v članku avtorice Ograjenšek (2018). V pričajučem članku predstavljamo raziskovalne sklepe, oblikovane na osnovi analize podatkov iz strukturiranih spletnih in polstrukturiranih osebnih intervjujev, izvedenih v letih 2012 in 2018.

Vsem 2.404 po evidenci Ministrstva za izobraževanje, znanost, kulturo in šport RS aktivnim samozaposlenim v kulturi smo v septembru 2012 bodisi po elektronski pošti bodisi pisno poslali vabilo k izpolnjevanju spletne ankete. Ob koncu spletne ankete smo respondente povprašali, ali bi bili pripravljeni z nami opraviti tudi bodisi spletni bodisi osebni intervju. Pozitivno nam je odgovorilo štirideset posameznikov, ki so nam po elektronski pošti posredovali svoje kontaktne informacije.

Devetindvajsetim posameznikom smo 16. oktobra 2012 oziroma 11. marca 2018 poslali vabilo k sodelovanju v spletnem intervjuju, enajst posameznikov pa smo povabili k sodelovanju v osebnih intervjujih, ki smo jih izvedli v obdobju od 17. do 19. oktobra 2012 ter od 12. do 14. marca 2018.

Izvedbe intervjujev so sledile vnaprej pripravljenim vprašanjem, razdeljenim v vsebinske sklope, ki so pokrivali delovne, ekonomske in življenjske razmere, možnosti izobraževanja, pravni položaj in zaščito samozaposlenih v kulturi, preživetvene strategije samozaposlenih v kulturi ter obseg njihove ustvarjalnosti. Dodatno smo osebne intervjuje tako v letu 2012 kot v letu 2018 prilagodili situaciji in toku pogovora s posameznim respondentom.

3 PREGLED KLJUČNIH RAZISKOVALNIH SPOZNANJ

Pregled ključnih raziskovalnih spoznanj iz strukturiranih spletnih in nestrukturiranih osebnih intervjujev pregledno po najbolj relevantnih vsebinskih sklopih povzemamo v tabeli 1.

Tabela 1: *Ključna raziskovalna spoznanja*

Vsebinski sklop	Povzetek raziskovalnih spoznanj iz strukturiranih spletnih intervjujev	Povzetek raziskovalnih spoznanj iz delno strukturiranih osebnih intervjujev
Socioekonomski položaj samozaposlenih v kulturi, preživetvene strategije in njihov vpliv na ustvarjalnost	Vpliv delovnih, ekonomskih in življenjskih razmer so naši sogovorniki ocenili kot izjemno negativen . V letu 2012, na vrhuncu gospodarske krize, so se razmere izrazito poslabšale, z njo negotovost, posledično pa se je povečala skrb, kako bo v prihodnosti, kar je še posebno problematično za mlade z nedoraslimi otroki.	– Samozaposleni v kulturi imajo poseben položaj v primerjavi z drugimi zaposlenimi, saj so sami sebi delodajalci, pri čemer je za mnoge poklice to edini možni status. Iz te dvojnosti izhaja vrsta anomalij, kot na primer pravica do plačanega bolniškega nadomestila šele po enem mesecu bolezni, nezmožnost izkoristiti nadomestilo za čas brezposelnosti in podobno. – Naši sogovorniki so nas opozorili tudi na problematičen odnos z naročniki. Pogosto se soočajo s plačilno nedisciplino in menijo, da obstaja povezava med plačilno (ne)disciplino in gospodarsko ter finančno krizo. Izpostavljajo, da je bilo leto 2012 še posebno slabo, saj je bila vrsta javnih razpisov ukinjena, pa tudi z zasebnim sektorjem so sodelovali bistveno manj kot v preteklosti. – Naši sogovorniki so dodatno izpostavili težak finančni položaj, ki jih ovira pri načrtovanju življenja ter povzroča skrb in negotovost glede prihodnosti. Nekateri so v preteklosti ustvarjali prihranke, ki so jim pomagali premostiti obdobja brez naročil, vendar jim teh prihrankov postopoma zmanjkuje, novih pa niso več zmožni ustvarjati. – Samozaposleni v kulturi uporabljajo različne preživetvene strategije, najpogostejše pa omenjajo medgeneracijsko solidarnost in opravljanje plačanih del, ki z njihovim področjem ustvarjanja niso neposredno povezana.

Vsebinski sklop	Povzetek raziskovalnih spoznanj iz strukturiranih spletnih intervjujev	Povzetek raziskovalnih spoznanj iz delno strukturiranih osebnih intervjujev
Primernost sistema državne podpore samozaposlenim v kulturi	Aktualni način državne podpore samozaposlenim v kulturi ni ustrezen , saj ne upošteva specifik posameznih področij ustvarjanja ter dinamike prilivov in odlivov samozaposlenih v kulturi. To mnoge samozaposlene v kulturi sili v iskanje plačanih del, ki z njihovim področjem ustvarjanja niso povezana, vendar jih morajo opravljati, če želijo sebi in svojim najbližjim zagotoviti osnovne eksistenčne pogoje. Zaradi tega nimajo časa za lastno izpopolnjevanje, posledično pa imajo težave pri izpolnjevanju kriterija vrhunskosti.	– Aktualni način državne podpore samozaposlenim v kulturi potrebuje izboljšave predvsem v smeri priznavanja večjih socialnih pravic, na primer bolniškega nadomestila, letnega dopusta, regresa in minimalne finančne podpore za čas, ko ni dela. Na ta način bi bil status samozaposlenih v kulturi bolj primerljiv z zaposlenimi v kulturi v javnem sektorju. – Samozaposleni v kulturi so se strinjali, da je vrhunskost oz. izjemnost še kako potrebna, vendar so hkrati menili, da so kriteriji za doseganje izjemnosti oziroma vrhunskosti zelo slabo postavljeni, saj so subjektivni in ne izhajajo iz realnosti. Na mnogih področjih nagrad sploh ni ali pa obstaja ena sama nagrada, ki jo lahko posameznik dobi samo enkrat v življenju, zato se samozaposleni v kulturi sprašujejo, kako bodo vsaka tri leta dokazovali svojo izjemnost (v enem evalvacijskem obdobju uveljavljena Prešernova nagrada v naslednjem evalvacijskem obdobju več ne šteje). Ob tem velja omeniti, da mnogo drugih dejavnikov, ki negativno vplivajo na ustvarjalni cikel, ni upoštevanih, na primer bolezen, porodniški dopust, delo na projektu, ki v obdobju treh let še ne daje konkretnih rezultatov, čas, potreben za uveljavitev mladih umetnikov, ipd.
Vloga resornega ministrstva	Vlogo pristojnega ministrstva samozaposlenih v kulturi so naši sogovorniki videli pri vzpostavitvi sistema normativov pri avtorskih honorarjih ter na področju izboljševanja plačilne discipline naročnikov . Dodatno so izrazili željo, da bi imeli v zaposlenih ministrstva resne, zavzete, kompetentne in odgovorne sogovornike .	Vlogo pristojnega ministrstva samozaposlenih v kulturi so naši sogovorniki videli v večjem sodelovanju z drugimi ministristvi . Poleg tega so izpostavili željo, da ministristvo podpre organizacijo za samozaposlene v kulturi , znotraj katere bi bili ti bolj povezani in informirani. Posebej so poudarili, da pogrešajo resen dialog in bolj odprto komunikacijo z uslužbenci ministristva.

Vsebinski sklop	Povzetek raziskovalnih spoznanj iz strukturiranih spletnih intervjujev	Povzetek raziskovalnih spoznanj iz delno strukturiranih osebnih intervjujev
Predlogi za izboljšanje sedanjega položaja samozaposlenih v kulturi	Kar se predlogov v zvezi z izboljšanjem ureditve položaja samozaposlenih v kulturi tiče, so samozaposleni v kulturi izpostavili priznavanje osnovnih socialnih pravic , ki pripadajo zaposlenim – do rednega letnega dopusta, bolniškega nadomestila, regresa, 13. plače itd. Dodatno bi bilo po njihovem mnenju nujno potrebno vzpostaviti mehanizem, ki bi kaznoval naročnike neplačnike oziroma neredne plačnike.	V zvezi z izboljšanjem ureditve položaja samozaposlenih v kulturi so si naši sogovorniki želeli predvsem priznavanje osnovnih socialnih pravic, upoštevanje specifik statusa in posebnih pogojev dela samozaposlenih v kulturi, manj birokracije, več transparentnosti in obrazložitev odločitev ter bolj stabilno in konsistentno kulturno politiko , ki se ne bi spremenila ob vsakokratni zamenjavi politične oblasti.
Primeri dobre in slabe prakse	Kot primere dobre prakse so naši sogovorniki izpostavili skandinavske države, Nemčijo, Avstrijo in Nizozemsko, kot primer slabe prakse pa Italijo. Predvsem so omenjali pozitivne učinke sistemov kooperativ – ne zgolj stanovanjskih, pač pa tudi ustvarjalnih (npr. pobude v sklopu revitalizacije starih mestnih jeder).	Naši sogovorniki so kot primere dobre prakse iz tujine omenili Francijo in Belgijo, kjer obstaja večja fleksibilnost, saj je sistem bolj prilagojen in pozoren do posebnosti statusa samozaposlenih v kulturi. Omenili so tudi Japonsko – izpostavili so dobro prakso podprtja in promocije japonskih umetnikov v tujini. Kot primere dobre prakse so navedli še Nizozemsko, Irsko, Veliko Britanijo in Španijo, kot primer slabe prakse pa Združene države Amerike.

4 NAMESTO ZAKLJUČKA

Na osnovi analize odgovorov, pridobljenih s strukturiranimi spletnimi ter polstrukturiranimi osebnimi intervjuji, smo potrdili precej črno sliko, ki se je leta 2012 izrisala že v procesu analize rezultatov netnografske analize (Ograjenšek in Perviz, 2015; Ograjenšek, 2018). Raziskovalne ugotovitve na osnovi netnografske analize in analize podatkov iz intervjujev so namreč povsem primerljive ne glede na to, da so bile osebe, katerih spletne zapise smo analizirali v procesu netnografske analize, v povprečju skoraj 20 let mlajše od oseb, s katerimi smo izvedli intervju.

Splošno mnenje naših sogovornikov v intervjujih je tako v letu 2012 kot tudi v letu 2018 enako: vpliv delovnih, ekonomskih in življenjskih razmer na ustvarjalnost je izrazito negativen. Kot najbolj moteča dejavnika so izpostavili finančno nestabilnost (v obliki necikličnosti prejemkov) in plačilno nedisciplino naročnikov.

V procesu netnografske analize smo v letu 2012 kot pomembno preživetveno strategijo samozaposlenih v kulturi identificirali prijateljsko in medgeneracijsko solidarnost. V okviru spletnih in osebnih intervjujev pa so naši sogovorniki izpostavili še velik preživetveni

pomen iskanja in opravljanja plačanih del, ki s področjem ustvarjanja samozaposlenih v kulturi niso neposredno povezana (npr. prevajanje, tehnično risanje in podobno).

V letu 2018 smo našim sogovornikom iz spletnih in osebnih intervjujev zastavili tudi vprašanje, ali se je (in kako) njihov ekonomski položaj v zadnjih šestih letih spremenil. Prejeti odgovori so enoznačno nakazali "enako slabo ali še slabše" stanje. Proces iskanja krivcev ni bil prav dolg: poleg prsta, uperjenega v resornega ministra oziroma uradnike z njegovega ministrstva, so mnogi izpostavili tudi katastrofalno neučinkovito organiziranost samozaposlenih v kulturi: razdrobljenost na številna društva, združenja, asociacije in podobno namreč zgolj podpira državno politiko "deli in vlada". Drobtinice z državne mize padajo samozaposlenim v kulturi v ravno tolikšnem obsegu, da "ni mogoče ne umreti ne dostojno živeti".

Boj za pridobitev oziroma ohranitev statusa samozaposlene osebe v kulturi tako ostaja temeljni "kulturni boj" slovenskih umetnikov v 21. stoletju (Ograjenšek, 2018), če niso ravno vpleteni v kakšno hudo politično kontroverzo. Teh je bilo v letih 2018 in 2019 cela vrsta: v letu 2018 je negotovost samozaposlenih v kulturi dodatno povečal povsem nenadejan nenaden odstop predsednika vlade "zaradi prevelikih pritiskov" predstavnikov javnega sektorja. V ta hip še relativno mladem letu 2019 pa smo že doživeli menjavo komaj dobro ustoličenega novega ministra za kulturo in njegovih državnih sekretarjev. Kaj bo samozaposlenim v kulturi prinesla prihodnost, tako za zdaj ostaja zapisano v zvezdah.

5 LITERATURA IN VIRI

Ograjenšek, I. (2018). Prekarizacija in kultura: preživetvene strategije slovenskih ustvarjalcev v 21. stoletju. V Poglajen, Č., Kostevc, Č. & Dernovšček Hafner, N. (ur.), *Prekarnost in družbena negotovost: interdisciplinarni pogledi na prekariat* (str. 106-118). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Založništvo.

Ograjenšek, I., Perviz, L. (2015). Socioekonomski položaj samozaposlenih v kulturi: oris stanja v Sloveniji. *Andragoška spoznanja*, 21(4), 53-67.

Ograjenšek, I., Perviz L. & Lavrač, I. (2012). Samozaposleni v kulturi: socioekonomski vidiki. V Delovno poročilo projekta z naslovom *Socialni položaj samozaposlenih v kulturi in predlogi za njegovo izboljšanje s poudarkom na temi 'preživetvene strategije na področju vizualnih umetnosti'* (str. 10-30). Ljubljana: Ekonomska fakulteta.